

С. Ш. Айтов

*Дніпропетровський університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна*

ФІЛОСОФСЬКО-НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ І. ЛАКАТОСА ТА СТ. ТУЛМІНА: КОГНІТИВНА ВЗАЄМОДІЯ З ІСТОРИЧНОЮ АНТРОПОЛОГІЄЮ

Вивчено інтелектуальний взаємовплив філософії науки та соціально-гуманітарних дисциплін. Проаналізовано когнітивну взаємодію філософсько-наукових концепцій І. Лакатоса й Ст. Тулміна та історичної антропології.

Ключові слова: Ст. Тулмін, І. Лакатос, філософія науки, когнітивний діалог, історична антропологія, постпозитивізм, міждисциплінарний підхід, соціально-гуманітарні науки.

Изучено интеллектуальное взаимовлияние философии науки и социальнo-гуманитарных дисциплин. Проанализировано когнитивное взаимодействие философско-научных концепций И. Лакатоса и Ст. Тулмина и исторической антропологии.

Ключевые слова: Ст. Тулмин, И. Лакатос, философия науки, когнитивный диалог, историческая антропология, постпозитивизм, междисциплинарный подход, социально-гуманитарные науки.

Studied the intelligent mutual influence philosophy of science and social-humanitarian disciplines. The problem of this work is to change the intellectual interferences philosophy of science and social-humanitarian disciplines.

Key words: I. Lakatos and St. Toulmin, philosophy of science, cognitive dialogue, historical anthropology, postpozytyvizm, mizhdystyplynarnyy approach, social and human sciences.

Огляд літератури. Проблематика когнітивного діалогу філософії та історичної антропології майже не досліджена у вітчизняній та іноземній науковій літературі, отже дана стаття досить актуальна. Історична антропологія – напрям історичної науки, у якому досліджують усі суспільно значущі аспекти поведінки та діяльності людини в минулому. Основними її методологічними принципами є міждисциплінарний підхід і дослідження історичних подій за судженнями їх сучасників. Постпозитивістська парадигма філософії науки, зокрема, концепції І. Лакатоса та Ст. Тулміна, найбільш близькі до історичної антропології, оскільки вони аналізують психологічні та соціально-культурні чинники динаміки науки. Це зумовило проблематику даної роботи. До вивчення тематики когнітивної взаємодії філософії та історичного пізнання звертається, але в широкому трактуванні, ряд дослідників: Г. А. Антипов, А. М. Стоїчік і С. Н. Затравкін [11], Е. Б. Рашковський [9], К. В. Хвостова [14].

Завданням даного дослідження є вивчення інтелектуального взаємовпливу філософії науки та соціально-гуманітарних дисциплін. **Мета написання статті** полягає в аналізі когнітивної взаємодії філософсько-наукових концепцій І. Лакатоса й Ст. Тулміна й історичної антропології.

Методологія цієї роботи передбачає застосування таких пізнавальних підходів, як структурно-системний, міждисциплінарний порівняльний, джерелознавчий і концепції постпозитивізму.

Основна частина. Концепція науково-дослідних програм І. Лакатоса менше, порівняно з теорією наукових революцій Т. Куна, орієнтована на розуміння значення соціально-психологічних і соціально-культурних чинників розвитку нау-

кового пізнання. Більш важливе місце в теоретичних побудованнях британського філософа належить вивченню логіко-методологічних основ когнітивної динаміки науки. Однак І. Лакатос підтримує у своїх працях певний баланс цих двох найважливіших аспектів розвитку наукового пізнання, який знайшов відображення в розумінні філософом психологічної обумовленості генези та еволюції наукових концепцій.

На думку британського мислителя, жодна теорія раціональності ніколи не зможе дати, наприклад, відповідь на питання про те, чому певні наукові школи в генетиці відрізняються одна від одної або чому іноземна економічна допомога стала дуже непопулярною в англосаксонських країнах у 1960-х рр. [4, с. 472]. Відзначимо, що дану інтелектуальну тезу І. Лакатос проілюстрував на прикладі дисциплін як природничого (генетика), так і соціально-культурного (соціологія, економічна теорія) циклів.

Для розуміння динаміки наукового пізнання дослідник вважав за необхідне застосування аналізу історії когнітивної динаміки наукових теорій і уявлень, тобто історії науки. Останню він розподіляв на внутрішню й зовнішню. Внутрішня історія науки, на думку британського філософа, включає дослідження змін логіко-методологічних основ наукового пізнання. Зовнішня історія присвячена студіям стосовно впливу соціально-культурного контексту на динаміку наукових концепцій.

Внутрішню історію науки («раціональну реконструкцію») І. Лакатос вважав основою для з'ясування причин і змісту динаміки процесів пізнання, а зовнішню історію – «лише вторинною». До неї він відносив аналіз психологічних і соціальних умов, необхідних для наукового прогресу [Там же, с. 488]. На думку І. Лакатоса, це необхідні, але недостатні умови для розуміння сутності процесів розвитку науки. Утім, попри власний «логіко-методологічний детермінізм», дослідник визнає (у дуже обмеженому обсязі) вплив психологічних, гуманітарних чинників і на рівні «внутрішньої» історії науки. Так, він відзначає (хоча і побіжно) психологічні елементи в когнітивному механізмі математичних доведень [2, с. 43]. Лакатос також погоджується із певними психологічними чинниками суто логіко-методологічної сфери наукового пізнання. Зокрема таким, як стимулювальний психологічний вплив несподіваності (інтелектуальної) на наукові відкриття, віру окремих (на чому він особливо наголошує) учених в істинність наукових програм власних досліджень [5, с. 596].

Невпевненість І. Лакатоса в застосуванні аналізу соціально-культурних чинників під час дослідження динаміки пізнання деякі філософи вважають науковою вадою його методологічних підходів. Серед критиків такої надмірної «інтелектуальної обережності» можна, зокрема, назвати Т. Куна [2, с. 582-583] та В. Н. Поруса [8, с. 449].

Імовірно, двоїстість поглядів І. Лакатоса на ментальні та соціокультурні мотивації генези й динаміки наукового пізнання пояснюється поєднанням математично-природничих та історично-гуманітарних (точніше, історично-антропологічних) основ його мислення й трактування науки. Відомо, що він високо оцінював роль історіографії (історичних передумов) наукової динаміки; уважав істотно значущими такі чинники розвитку науки, як «наслідування» (дослідників) видатним вченим, підлеглість (дослідників) мудрості спільноти (наукової) [4, с. 375]. І, незважаючи на дуже гостру полеміку британського філософа зі своїм американським колегою Т. Куном, їх методологічні системи поєднує, зокрема, визнання суттєвої ролі метатеоретичних соціокультурних чинників у процесі заміни тих чи інших домінуючих наукових уявлень новими [6, с. 601]. Отже, І. Лакатос і Т. Кун визнають, хоча й по-різному, вплив соціально-культурних реалій і цінностей на динаміку наукового пізнання. Таким чином, опоненти в багатьох методологічних проблемах філософії науки застосували у власних інтелектуальних конструкціях історично-антропологічні підходи.

Цікаво відзначити, що переважно «логіко-методологічну» орієнтованість філософських концепцій І. Лакатоса можна пояснити саме стосовно зовнішньої історії науки – через зацікавленість мислителя «панлогічною» теорією К. Маркса [1]. Соціокультурний контекст формування інтелектуальної особистості філософа зумовив його зацікавленість творчістю автора «Капіталу» та його дослідницькою методологією.

Соціально-психологічні пояснення у складі філософської концепції І. Лакатоса значною мірою пояснюються сформованим у загальній динаміці філософії науки тяжінням до більш дослідно-адекватної та «когнітивно-об'ємної», ніж «логіко-методологічний детермінізм», моделі розуміння генези, розвитку та перспектив наукового пізнання. Історична антропологія, яка вивчає широкий спектр людської психіки і норм поведінки у минулому, – важливе джерело для більш достовірніших філософсько-наукових реконструкцій. Такий підхід реалізовано у праці А.М. Стоїчка й С. Н. Затравкіна [11, с. 80–81].

На відміну від автора теорії наукових фальсифікацій, його старший сучасник і колега, американський філософ науки Ст. Тулмін не тільки частково погоджувався із розглянутим вище інтелектуальним трендом, але і формував його. Відомою праця мислителя «Людське розуміння» (із дуже характерною назвою) – важливий компонент переорієнтації в 1960–1980-х рр. на когнітивні процеси осмислення соціально-культурних чинників суспільних й історичних тенденцій і подій [10, с. 6].

Ст. Тулмін аналізує суто когнітивні й суспільно-психологічні, суспільно-культурні фактори динаміки наукового пізнання, «інтелектуальні процеси» та «соціально-історичні процеси» [13, с. 48] у їх органічній цілісності.

Основний предмет дослідження американського філософа – найбільш значущі для розвитку наукового пізнання ідеї (зокрема, ідеї історизму та концепції наукових революцій). Дослідник розвиває та аргументує свою теорію в когнітивному просторі різних наук – як природничих (біологія), так і соціально-гуманітарних (психологія творчості, загальні соціологія, соціологія науки тощо). Він широко застосовує міждисциплінарний метод, що концептуально зближує дані теоретичні підходи з «інтелектуальним інструментарієм» історичної антропології. Із цим концептуальним підходом корелює й концепт ідеї історизму як один із основних у філософсько-науковій теорії Ст. Тулміна [Там же, с. 88]. Учений зауважував, що філософію науки слід розуміти не як розширення математичної логіки, а як розвиток наукової ідеї [12, с. 171]. Цей фундаментальний для творчості Ст. Тулміна концепт знайшов відображення у трактуванні ним співвідношення гносеологічних і соціокультурних складників динаміки наукового пізнання. Філософ «знімає» протиріччя між ними, указуючи на взаємне доповнення цих компонентів наукового пошуку. На думку Ст. Тулміна, дисциплінарний (інтелектуальний) і професійний (або людський) складники науки повинні бути тісно взаємопов'язані, але жоден із них не може бути абсолютно первинним один до одного [13, с. 306].

Отже, теорія «людського розуміння», яка обстоює тісну інтеграцію соціально-психологічно-культурних і логіко-методологічних елементів наукового пізнання, таким чином формує теоретичні засади для припинення теоретичних непорозумінь між цими різнорідними основами науки.

Відповідно до даного основоположного методологічного підходу своєї філософської концепції Ст. Тулмін аналізує когнітивну мотивацію наукового пізнання і відзначає важливість впливу соціально-культурного контексту на «внутрішню» динаміку науки [12, с. 186]. Указана проблематика входить до складу провідних у загальній системі філософсько-наукових ідей американського мислителя. У полі його інтелектуальної уваги можна виокремити, зокрема, таку тему, як вплив психологічних і соціальних чинників на динаміку наукового пізнання. Ця обставина, у свою чергу, сприяє інтегруванню в теоретичну концепцію Ст. Тулміна певних

методологічних підходів та інформації, елементів таких дисциплін, як психологія (переважно психологія особистості) та історична антропологія.

І назва, і зміст «людського розуміння» об'єктивно повинні включити у дану філософсько-наукову теорію такі смислові компоненти, як психологічні засади пізнання загалом (у всьому інтелектуальному спектрі його значень і різновидів) та наукове пізнання зокрема. Згідно із реконструйованою В. Н. Порусом масштабно задуманої, але незакінченої праці Ст. Тулміна американський філософ планував дослідити «матриці» людського розуміння й на основі цього аналізу перейти до осмислення проблеми причин прийняття раціональних рішень й подальших відповідних дій (у різних сферах людської діяльності) у певні історичні епохи [8, с. 89].

На думку Ст. Тулміна, у разі вивчення механізмів наукового пізнання слід враховувати проблему персональної, особистісної мотивації дослідника та причини виникнення останньої; вплив на діяльність ученого колективної наукової думки й світогляду. На ґрунтовнішому етапі дослідження осмислення індивідуальних психологічних мотивацій, на думку американського мислителя, повинне бути доповнено аналізом «колективної раціональної ініціативи» [12, с. 319]. Такі психологічні й соціальні науки, як політологія, соціологія, культурна антропологія, за задумом Ст. Тулміна, необхідні для розуміння глибинних, таких, що лише здаються «самоочевидними», когнітивних засад й елементів науки. Утім задум американського мислителя, який він почав реалізовувати у «Людському розумінні», не обмежувався проектами залучення до власної філософсько-наукової концепції вказаних вище соціально-гуманітарних дисциплін. Він вважав за необхідне здійснити «концептуальний поворот» у студіях із філософії науки. Останній повинен бути спрямований на руйнацію інтелектуальної традиції розмежування філософської рефлексії і досягнення наукового пізнання. Актуальним методологічним підходом своєї концепції Ст. Тулмін вважав принцип поєднання філософії науки, її суто інтелектуальної компоненти із урахуванням специфіки та конкретних досліджень дисциплін (які осмислює дана сфера філософії) [13, с. 45].

Уподібнюючи філософію науки космології і теорії субстанції, автор «людського розуміння» називає її «сферою міждисциплінарних досліджень». Показово, що цю когнітивну кореляцію помітила дослідниця творчості Ст. Тулміна Л. Мінк. На її думку, концепція філософії науки, запропонована ним, може бути застосована не тільки під час аналізу філософських теорій і природничих наук, але і історіографії (історичної науки) [7, с. 191]. Концепція Ст. Тулміна взаємодіє з історично-антропологічними студіями людей і суспільств минулого в таких аспектах, як міждисциплінарний синтез і вивчення соціокультурних чинників динаміки науки.

Новизна цієї праці полягає в дослідженні пізнавальних взаємодій та інтелектуальних паралелей філософсько-наукових концепцій відомих мислителів І. Лакатоса й Ст. Тулміна із методологічними концептами такого напрямку історичного пізнання, як історична антропологія, сутність і спрямованість зазначених когнітивних взаємодій. Аналіз даної проблематики дозволяє краще зрозуміти пізнавальні підходи постпозитивістської філософії науки і створює умови для їх застосування в історично-антропологічних дослідженнях. Це можливо завдяки осмисленню близьких до історичної антропології студій психологічних і соціально-культурних елементів динаміки науки, сформованих І. Лакатосом і Ст. Тулмінім. Поєднання концепцій філософії науки та історичної антропології може бути застосовано для досліджень як розвитку інтелектуальних феноменів, так і історичних процесів.

Висновки. І. Лакатос і Ст. Тулмін – представники різних інтелектуальних течій у постпозитивістській філософії науки. Перший уособлює когнітивну

традицію стриманого ставлення до соціально-культурних і ментальних чинників динаміки наукового пізнання. Ст. Тулмін, навпаки, був одним із дослідників, які дуже високо оцінювали роль зовнішніх чинників у процесах розвитку науки. Проте обидві теорії трактування філософських основ розвитку науки вивчають соціально-гуманітарні елементи динаміки наукових концепцій (у різній мірі) і ведуть когнітивний діалог із історично-антропологічним пізнанням. До чинників рушійних сил указаної взаємодії входять три методологічні компоненти: логіко-методологічний, соціально-культурний та аксіологічний.

Перший компонент знайшов втілення у застосуванні І. Лакатосом і Ст. Тулміним міждисциплінарного методологічного підходу, який був і лишається «візитною карткою» історично-антропологічного пізнання. Соціально-культурний компонент взаємодії реалізувався в розумінні даними мислителями значущості суспільного й культурно-психологічного компонента наукової динаміки. Відомо, що однією з головних цілей історичної антропології є вивчення психічних і суспільно-культурних основ історичного розвитку. Аксіологічні компоненти втілилися у визнанні І. Лакатосом і Ст. Тулміним важливості розуміння особистості дослідника в пізнавальній, професійно-науковій діяльності, що корелює та вступає у плідний інтелектуально-ціннісний діалог із потужною гуманістичною тенденцією історичної антропології. Відомо, що основним когнітивним завданням і світоглядним ідеалом цієї дисципліни є дослідження різноманітних аспектів історичного буття людини в будь-яку епоху минулого.

Бібліографічні посилання

1. **Бажанов, В. А.** Диалектические основания творчества И. Лакатоса [Текст] / В. А. Бажанов // Вопр. философии. – 2008. – № 9. – С. 147–156.
2. **Кун, Т.** Замечания на статью И. Лакатоса [Текст] / Т. Кун // Структура научн. революций: пер. с англ. – М., 2001. – С. 577–591.
3. **Лакатос, И.** Доказательства и опровержения [Текст]: пер. с англ. / И. Лакатос. – М.: Наука, 1967. – 302 с.
4. **Лакатос, И.** История науки и ее рациональные реконструкции [Текст] / И. Лакатос // Т. Кун. Структура научн. революций: пер. с англ. – М., 2001. – С. 455–525.
5. **Лакатос, И.** Ответы на критику [Текст] / И. Лакатос / Там же. – С. 593–605.
6. **Лакатос, И.** Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [Текст] / И. Лакатос // Там же. – С. 269–454.
7. **Минк, Л.** Комментарии к статье Ст. Тулмина [Текст] / Л. Минк // Ст. Тулмин. Человеческое понимание: пер. с англ. – М., 1984. – С. 190–199.
8. **Порус, В. Н.** Цена «гибкой» рациональности. О философии науки Ст. Тулмина [Текст] / В. Н. Порус // Вопр. философии. – 1999. – № 2. – С. 84–94.
9. **Рашковский, Е. Б.** Философия науки, науковедение и мир культуры [Текст] / Е. Б. Рашковский // Там же. – 2014. – № 7. – С. 68–81.
10. **Сивоконь, П. Е.** От неопозитивизма к постпозитивизму: эволюция философского эволюционизма Ст. Тулмина [Текст] / П. Е. Сивоконь // Ст. Тулмин. Человеческое понимание: пер. с англ. – М., 1984. – С. 5–22.
11. **Стоичик, А. М.** Картины реальности в медицине XVII–XIX веков [Текст] / А. М. Стоичик, С. Н. Затравкин // Вопр. философии. – 2013. – № 7. – С. 80–95.

Надійшла до редколегії 16.12.2015